

Література

1. Бордюк Л.В. Жанри наукового стилю: Методичні вказівки / Л.В. Бордюк. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. — 36 с.
2. Яхонтова Т.В. Лінгвістична генеологія наукової комунікації / Т.В. Яхонтова. — Львів: Вид-во ЛНУ імені І. Франка, 2009. — 379 с.
3. Bordyuk L. Algorithm of Writing Student Research Papers in Applied Linguistics: Strategy. Structure, Methods & Steps / L. Bordyuk. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic National University, 2008. — 47 p.
4. Menasche L. Writing a Research Paper / L. Menasche. — Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1997. — 178 p.
5. Swales J.M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings / J.M. Swales Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 203 p.
6. Yakhontova T. English Academic Writing. For Students and Researches / T. Yakhontova. Lviv. Вид-во ПАІС, 2003. — 211 p.

Беценко Т.П.

доктор філологічних наук, професор

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ І СТИЛЮ НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ (З ІСТОРІЇ ПИТАННЯ)

***Анотація.** У статті розглядається історія дослідження мови і стилю героїчного епосу; з'ясовуються ключові проблеми мовностильового аналізу дум на сучасному етапі розвитку філологічної науки.*

***Ключові слова:** дума, типізація мови дум, текстово-образна універсалия, формула.*

***Abstract.** In the article, the history of research of the heroic epos is considered; key problems of the analysis of language and style of thoughts at the present stage of development of a philological science are explored.*

***Key words:** a thought, typification of language of thoughts, tekst-shaped universaliya, the formula.*

Постановка проблеми. Мова народного героїчного епосу — реліктове явище в історії української культури. Різномірний лінгвоаналіз та опис мовностильових ознак народних дум слугуватиме суттєвим підґрунтям для встановлення багатьох фактів самобутнього розвитку нашої мови, специфіки формування її поетикальної системи. Зазначене засвідчує актуальність пропонованої тематики.

Аналіз останніх досліджень. Історіографія з проблеми дослідження мови народних дум не була предметом спеціальних розвідок. Взагалі суто лінгвістичних праць, присвячених вивченню мови героїчного епосу, небагато. Свого часу О.О. Назарук подав огляд досліджень з означеної тематики.

Мета статті — схарактеризувати стан і обсяг наукового вивчення народних

дум.

Виклад основного матеріалу. З-поміж праць, повністю чи частково присвячених проблемі мови та стилю українських народних дум, на особливу увагу заслуговують дослідження П.Г. Житецького, Ф.М. Колесси, М.Т. Рильського, О.О. Назарука. Насамперед слід назвати працю П.Г. Житецького «Мысли о народных малорусских думах» (1893) (в укр. перекладі вийшла під назвою «Про українські народні думи») (1919), яка є першою науковою спробою вивчення мовних особливостей дум. Сам автор основним завданням своєї праці вважав «дослідження поетичної форми дум, висловлюючись точніше, дослідження походження цієї форми в зв'язку з побутовими і культурними умовами народного життя» [13, с.108]. (Важливо наголосити, що поняття поетичної форми П.Г. Житецький розумів досить широко, охоплюючи ним як віршовий розмір, будову строф, так і власне мовні засоби організації (граматичні форми, слова-символи та ін.)). Дослідник порушив таку надзвичайно важливу проблему, як походження дум. У результаті спостережень він дійшов висновку, що цей жанр українського фольклору виник під впливом писемності, шкільної літератури. Тому в думах засвідчено самотутні, оригінальні форми поетичної творчості, народні за світоглядом та мовою, і водночас книжні за особливим складом думки і способами її вираження, пор.: «У мові та поетичному стилі дум виразно виступає книжний лад мови, який свідчить, що літературна діяльність українських письменників не минула без сліду для народної свідомості» [13, с. 2].

Звертаючи увагу на взаємозалежність віршової форми і змісту дум, П.Г. Житецький доводить, що «віршова форма думи є в повній відповідності з її внутрішньою будовою, яка виражається самою її назвою» [13, с. 7], адже «у думі передається *продумане* оповідання про подію, і тому поетична мова думи потребує такого вірша, який би безумовно належав думці, який би відгукувався на всі найменші вимоги» [13, с. 7]. Дослідник аналізує мовну структуру думових текстів на лексичному рівні: хоч і побіжно, проте відзначає роль синонімів, розглядає зооніми, які є складниками національного світогляду і в думах виконують функцію актуалізаторів ідейно-змістового та художньо-образного змісту; аналізує також архаїзми, хоч і не дає їм чіткого визначення, звертає увагу на функціонування церковнослов'янizmів.

Суттєві і змістовні висновки зробив П.Г. Житецький щодо синтаксичної організації дум, наголосивши, що в цих народних творах домінують форми складених дієслівних присудків із дієсловами *мати, могли, бути*; до стильових ознак дум належать синтаксичні конструкції з однорідними присудками, переважають у думах складносурядні речення. Характерне для мови цього фольклорного жанру інверсійне розміщення підрядної частини складних речень. Дослідник зосереджує увагу на ролі періодів, а також на особливостях звертань у мовностильовій організації дум. Названі ознаки синтаксичної організації думового вірша пов'язує дослідник з тональністю фольклорного висловлення.

«Мысли о народных малорусских думах» — не єдина праця, де П.Г. Житецький торкався проблем, пов'язаних з думовим епосом. Міркування про мову і стиль дум знаходимо в праці «О поэтическом стиле й литературной форме

«Слова о полку Игореве», у якій П.Г. Житецький аналізує стиль «Слова», і, посилаючись на розвідки М.О. Максимовича та Ф.І. Буслаєва, пише про зв'язок «Слова» з українською народною поезією [14, с. 276–277].

Про мовностильові особливості українських дум та історичних пісень, про їх незаперечні риси спорідненості з билинами йдеться у праці М.Т. Рильського «Героїчний епос українського народу» (окремим виданням побачила світ у 1955) [24, с. 134].

У названій розвідці автор звертає увагу на ознаки спорідненості українського епосу з епосом болгарським та сербським: «Стилістичні особливості сербських епічних пісень <...> мають чимало спільного і з билинами, і з думами» [24, с. 16]. Саме порівняльно-зіставний аналіз дає змогу авторові виявити специфічні риси, відмінності історичних пісень та дум.

Мовну специфіку дум вчений бачив у їх лексико-семантичній, синтаксичній організації. Зокрема, М.Т. Рильський відзначав, що «слід би звернути увагу і на рису думової поетики, досі належно не вивчену» [24, с. 141], тобто на поетичні тропи, фігури як засоби оригінальної мовотворчості. Саме М.Т. Рильський помітив, що «цікавою особливістю дум є й **граматичні** неправильності» (форми *находили, даває, розношали* та ін.) [24, с. 142].; авторові належать спостереження, що в думах функціонують «складні, подібні до гомерівських, прикметники та іменники» [24, с. 142].

З-поміж лінгвістичних досліджень на особливу увагу заслуговує праця О.О. Назарука «Мовні особливості українських народних дум» (1968). У ній поєднано літературознавчий аналіз із лінгвістичним. Особливу увагу приділяє автор темі виникнення дум, а також характеристиці мовної практики кобзарів-бандуристів на тлі загального розвитку української літературної мови XV-XVII ст. У розділі «Поетична мова дум» здійснено аналіз книжної, церковнослов'янської і народної лексики; запозичень, тропів (епітетів, гіпербол) та ін., фразеології дум, поетичного синтаксису (порівнянь, означень, звертань) та ін. Проте на сьогодні праця О.О. Назарука потребує доповнень з урахуванням нових підходів до аналізу тексту, нових теоретичних узагальнень.

Заслуговують на увагу розвідки Л.К. Рак, присвячені дослідженню лексико-семантичної системи дум, зокрема топонімічних, синонімічних одиниць, мовних засобів гіперболізації, в яких дослідниця простежує спільні риси билин, дум та історичних пісень, робить висновок про те, що ці твори «складені на основі живої народної розмовної мови» [23, с. 33]. Цей висновок підтверджується також описом лексико-морфологічних особливостей дум, виявленням специфічних саме для творів цього жанру прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків. Це дає підстави Л.К. Рак наголосити, що мова дум «відрізнялася від тогочасної книжної і від мови інших народних пісень не тільки добором лексики, а й формою слів і словосполучень. В основі дум лежить народна мова...» [22, с. 17].

Отже, Л.К. Рак, як і Ф.М. Колесса, визначає мову дум як таку, в основі якої — народна (народнорозмовна) мова, на відміну від П.Г. Житецького, який стверджував, що «мова дум являє дивне пристосування книжних стихій мови до народних» [15, с. 103].

У публікації Г.І. Халимоненка «Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога)» [25, с. 21] зібрано й описано, критично проаналізовано із залученням різноманітних лексикографічних джерел тюркські (турецькі, кримсько-татарські, ногайські) слова в народних думах, зокрема зафіксовані в текстах дум екзотизми. Автор запропонував докладні етимологічні коментарі з екскурсом в історію тієї мови, з якої походить слово, застосував порівняльну характеристику й тлумачення відповідних лексичних одиниць у слов'янських мовах, звернув увагу на форми слів тощо.

Праця Т.М. Воробйової «Про способи словотворення в мові українських народних дум та історичних пісень» присвячена аналізу афіксального словотвору з усіма його різновидами, характерними для зазначених жанрів. Дослідниця дійшла висновку, що словотворення в українському поетичному епосі в усьому найістотнішому збігається зі словотворчою системою української мови: «Спостереження над словотворчими типами і засобами в мові народних дум та історичних пісень дають підставу говорити про струнку систему їх словотворчої будови, яка майже в усьому збігається із словотворенням загальноживаної української мови, хоча й не позбавлена своєрідності» [4, с. 128].

Висновки. Отже, українські народні думи привертали увагу дослідників своєю лексикою, специфікою деяких словоформ, особливістю використання словотвірних засобів.

Етап розвитку сучасної філологічної науки потребує докорінного переосмислення специфіки дослідження мовно-стильової організації текстів народнопоетичної творчості, що становлять особливий різновид фольклорної комунікації. Дослідні студії повинні здійснюватися в напрямі глобалізації наукових пошуків, універсалізації наукових підходів та їхнього комплексного використання. Лінгвістичний аспект сучасних наукових студій з погляду стилетвірного аналізу народних дум вимагає орієнтації на те, щоб сприяти осмисленню призначення цих творів (їхньої ідейно-тематичної значущості, естетичного впливу) через усвідомлення мовно-структурної природи національного героїчного епосу. Мовні структури (форми вираження змісту твору) — водночас засоби образності, засоби естетичного впливу, засоби текстової організації думового континууму, зрештою — засоби фольклорної комунікації.

Література

1. Астафьева Л.А. Сюжет и стиль былин: автореф. дис. на соиск. учен. степени док. филол. наук: спец. 10. 01. 09 «Фольклористика» / Л.А. Астафьева. — М., 1993. — 36 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Бацевич Ф.С. — К.: Академія, 2004. — 344 с.
3. Болотнова Н.С. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в художественном тексте / Н.С. Болотникова // Филологические науки. — 1992. — №4. — С. 75–87.
4. Воробйова Т.М. Про способи словотворення в мові українських народних дум та історичних пісень / Т.М. Воробйова // Студії з мовознавства. — К.:

Видавниче об'єднання «Вища школа», Головне вид-во, 1975. — С. 119–128.

5. Грабович О. Думи як символічний код переказу культурних цінностей / Оксана Грабович // Родовід. — 1993. — №5. — С. 30–36.

6. Грица С.Й. Мелос української народної епіки / С.Й. Грица. — К.: Наук. думка, 1979. — 247 с.

7. Грица С.Й. Українські думи в міжетнічному діалозі / Софія Грица // Родовід. — 1995. — Ч. 11. — С. 68–81.

8. Грушевська К. До питання про історизм в українських думах / Катерина Грушевська // Родовід. — 1997. — №15. — С. 12–22.

9. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / Єрмоленко С.Я. — К.: Наук. думка, 1987. — 242 с.

10. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / Світлана Єрмоленко. — К.: Довіра, 1999. — 431 с.

11. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Євремов. — [4-е вид.]. — Мюнхен, 1989. Т.І. — 1989. — 690 с.

12. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К.: Femina, 1995. — 686 с.

13. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / Житецкий П. — К.: Киевская старина, 1893. — 249 с.

14. Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія / Житецький П.Г. — К.: Наук. думка, 1987. — 328 с.

15. Житецький П. Про українські народні думи / Житецкий П. — К., 1919. — 260 с.

16. Иванов В.В. Волхв / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифологический словарь / [гл. ред. Е.М. Мелетинский]. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — С. 129.

17. Івахненка Т.А. Славесныя формулы і компазіцыйная схемы календарна-абрадавых песенных тэкстау / Т.А. Івахненка // Вестник Беларускага дзержаунага універсітэта. Серыя 4. — 2004. — №2. — С. 3–8.

18. Колесса Ф. Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про наверстування дум / Філарет Колесса. — Львів, 1935. — 67 с.

19. Кононенко Н. Епос та плач: про витoki української думи / Наталія Кононенко // Родовід. — 1993. — №6. — С. 27–30.

20. Кумахов М.А. К проблеме языка эпической поэзии / М.А. Кумахов // Вопросы языкознания. — 1979. — №2. — С. 48–60.

21. Малинська Н. Пісні та думи в оцінці Сергія Єфремова / Наталія Малинська // Українська мова і література. — 2001. — Ч. 48 (256). — С. 11.

22. Рак Л.К. Лексико-морфологічні особливості українських народних дум / Л.К. Рак // Укр. мова і літ. в школі. — 1960. — №4. — С.9–18.

23. Рак Л.К. Мовні засоби гіперболізації в українських народних думах / Л.К. Рак // Укр. мова і літ. в школі. — 1961. — №4. — С. 27–34.

24. Рильський М.Т. Зібрання творів: у 20-ти т. / Рильський М.Т. — К.: Наук. думка, 1983 — 1985. Т.16. — 1983. — С.132–163.

25. Халимоненко Г.І. Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога) / Г.І. Халимоненко // Укр. мова та літ. в школі. — 1977. — №9. — С.21–29.